

Közelmúltunk története mint iskolai tananyag

A történelem tantárgy és tanítása az elmúlt évtizedekben többször volt figyelmet keltő viták kiváltója. Szaklapok és napilapok hasábjain folyt róla az eszmecsere, amely – a közvetlen vagy közvetett érintettség révén – a tudomány és az iskola szakemberei mellett igen széles körre kiterjedt. Gondoljunk csak a tankönyvek bírálatára vagy a tárgyunk tanításának hatásfokát mérlegre tevő megnyilatkozásokra. Nem egy esetben kifogásolták a mellőzhető ismeretekkel szárazzá, zsúfolttá, nehezen tanulhatóvá tett tananyagát, ugyanakkor fontos értékhardozó tudnivalókat hiányoltak belőle. Emlékeztetnék azonban arra, hogy ez a történelem iránti érdeklődés nem valami sajátos magyar jelenség volt. Illusztrálásaként elég itt Angliára hivatkozni, ahol az 1960-as évektől újra és újra felemlgették a történelemtanítás válságát, és önálló tárgyként egyszer az órarendből való eltűnését jósolták, máskor tanításának a politika- és diplomáciatörténetre való szűkítését, megint máskor pedig integrált társadalmi ismeretek keretébe való illesztését javasolták. (1) Az 1980-as évek fordulóján aztán szinte világjelenség lett a történelem tantárgy kritikája. A véleményeknek ezt az egyidejű jelentkezését annak a szakadéknak az együttes észlelése váltotta ki, amely a valóság és a történelem ismeretanyaga között keletkezett.

Az iskolai tananyag természetesen korábban sem volt állandó. A tudomány, a technika, a világpolitika ugyanis mindig hatással volt a társadalom fejlődésére, életére, az emberek gondolkodására, ami indokolta tárgyunk (és más tantárgyak) korszerűsítését. Sőt, a „gyorsuló idő” sodrában erre egyre rövidülő időközönként került sor, amint ennek okaira II. János Pál pápa szavai utalnak: „Rendkívüli korban élünk. Volt idő, mikor az emberi társadalom fejlődésére és önértékelésünkre nagy hatással lévő tudományos felfedezések csak százévente esetek. Manapság ezek sokkal gyakoribbak: évente, havonta, sőt hetente történnek ilyesmik.” (2) Mindehhez járult a politikai rendszerben lezajlott viharos változások hatása az emberekre. Megszűnt a kétpólusú világ. Kelet-Közép-Európa gazdasági, politikai értelemben olyan gyorsan összeomlott, hogy már szimbólumaival sem emlékeztetett arra, ami a tankönyvekben szerepelt. A nagy átalakulás után semmi sem maradt olyan, amilyen volt. Téréségünkben az államszocializmus nem egyszerűen múlttá vált, mind minden, amin már túllép az idő, hanem lényegében és értékében is más lett, mint amilyenek tanították, tanulták. Nem csoda hát, ha az új tények és értékelések szinte mindenkit megleptek. Akadtak, akik azt érezték, amit *Bakonyi Péter* író stabilitását veszített munkásmozgalmi múltú ismerőse: „Nem vagyok vallásos, a hívőségem más természetű, de biz isten, mostanában reggel és este imádkozom, hogy aznap már ne derüljön ki semmi. Többet már nem akarok tudni, nem akarok megtudni a múltunkról. Elég volt!” (3)

De váratlanul érintette ez a gyors fordulat az eseményeket ellenkező indíttatással szemlélőket, sőt még Kelet-Európa történetének ismerőit is. Hatása alatt jelentette meg *Fukuyama A* történelem vége című könyvét. Tanulságos a véleménye *Michael Saunder Watonnak*, aki a brit nemzeti tantervek történelemmel foglalkozó munkacsoportjának a vezetője: „A történelem tanítása – őszintén szólva – összetákolt dolog. Azonban éppen a szóbanforgó események is azt mutatják, hogy a történelem változó tantárgy, amely újra és újra átgondolást igényel. Nem hasonlít a matematikához és a többi természettudományi tárgyhöz, ahol a tény az tény.” Tehát a tankönyvek átírását javasolja, melynek során kiküszöbölik azt a nemkívánatos felfogást, „mintha a történelem csak egy seereg egyszerű, elkerülhetetlen tény sorozata volna, nem pedig az események értelmezése.” A történelemtanítás angol tisztogatói pedig ismét hangoztatják, hogy a történelmet

csak 1939-ig kellene tanítani, mert az újabb eseményeknek nehéz megállapítani az igazi jelentőségét. Mások éppen ezért a múlt ismeretét készségekkel akarják helyettesíteni. Továbbá érvelnek amellett is, hogy a második világháború utáni történelmet csak választható tárgyként tanulják az iskolákban. (4)

A magyar iskolák történelemtanárai is kaptak és kapnak kollégáiktól – szánakozással kísérve – elég csipkelődést „nehéz” munkájukért, hogy minden évben mást kell tanítaniuk a múltról. A diákok viszont azzal élcelődnek, hogy iskolai szünetet kellene adni, amíg el nem döntik, hogy mit tanuljanak meg a történelemből. Mindezekben elgondolkodva – *Druon* nyomán – eszünkbe jutnak Zeusz emlékiratai, melyben beismeri, hogy Klíóval, a történetírás műzsájával nem volt mindig megelégedve. Fiatal korában hanyag volt, alig jegyzett fel valamit a megtörténteiből. Amikor pedig beleszeretett Marsba, kizárólag a csatazaj érdekelte. Származásától eltelve sokkal inkább vonzódott a fejedelmek, mint a néptettei iránt. Csillogni, tetszeni kívánt, igyekezett hízelegni a hatalmasoknak és elszédíteni a tömegeket. Amikor aztán végre észrevette mulasztásait, a hiányokat nem a tényekre támaszkodva, hanem inkább képzeletből igyekezett pótolni. Később már fáradhatatlan szorgalommal, mindenre kiterjedő figyelemmel dolgozott. (5) De – *Druon* gondolatait kiegészítve – elmondhatjuk, hogy Klíó helyzete nem irigyléreméltó a magyar közelmúltban sem. Annyit kellett feljegyeznie a beszolgáltatásról, a munkaversenyekről, a felvételokról, a megsejteni vélt csodás jövőről, hogy az igazi értékek hordozóiról, az egyén és a közösség harmóniájának hiányáról, a rendszerből való kitérés igényéről és még sok mindenről hallgatni kényszerült. Meglepte, hogy a múltat már akkor hamisították, amikor az még csak a jelen volt. Azt sem értette pontosan, hogy ami megtörtént, miként történhetett meg.

Klíónak volt tehát oka töprengésre bőven, ami a közelmúlt tanítását és tanulását is megnehezítette. Most pedig újra kell tanulni egy fél évszázad történelmét, mert aki a jelen nagy átalakulásainak történelmi magyarázatát keresi, szinte alig tud mit kezdeni a tankönyvből megismert múlttal. Kérdezik is gyakran: Ezért tanultuk a történelmet? Hol van a tanítómesteri szerepe? Érdemes-e, szabad-e a jelenkor történelmét az iskolában tanítani, tanulni, ha a tananyagot így meghazudtolja a valóság? Az ilyen és hasonló kérdések sejtetni engedik, hogy az idézett angol vélemények magyar párjait sorban fel lehetne vontaítani. Ne tanítsuk a közelmúltat, hiszen abban annyi hiba történt. Nincs elég távlat a jelentőségét felmérni, ezért a kortárs elemzése nem állja ki az utókor ítéletét. Az átértékelés pedig egyszerre árt a történelem és a történelemtanár hitelének. Inkább ismerjük meg a közelmúltat a szépirodalomból és más művészi alkotásokból – ajánlják jószándékkal.

Kell-e foglalkoznunk ezekkel a felvetésekkel, amikor az új tankönyvek már tartalmazák a közelmúlt történelmét? Úgy érzem, igen, mert széles közvéleményt érintő kérdéskörrel van szó. Természetesen – amikor erről beszélünk – a történelemtanárnak nem kell magát mentegeitni, és különösen nem szabad a régi arzenálból kölcsönzött visszanyilazással hadakoznia a mindenki által ismert módon: „Azért azt senki sem tanította, hogy a második világháború után a világ gazdasági stabilizációját a magyar forint teremtette meg stb.” Sőt azzal sem kell védekezni, hogy minden korábbi nagy rendszerváltozás idején elégedetlenek voltak a történelem tanításával, mert ezzel együtt a politika gyors fordulatai ugyanakkor meg is növelik a történelem iránti érdeklődést. Ma is tanui lehetünk, hogy a „félmúlt” évtizedeivel foglalkozó könyvek milyen kelendők a könyvesboltokban.

A közelmúlt a történelem szerves része, nem pedig valami hozzácsapott, oda nem illő függelék, és különösen nem „összetakolt dolog”. A tények itt is mindig tények maradnak, nem csak a matematikában. Igaz, a gond nem is a – megismételhetetlen, egyszerű, egyedi – tényekkel van, hanem azoknak az összegyűjtésével és főleg a belőlük levont következtetésekkel. A múltunk valóságát tükröző tények ugyanis nem olyan rendben állnak együtt, mint valamely díszszázad katonái. Először fel kell azokat kutatni, majd kiválasztani közülük – okaikkal, következményeikkel – a meghatározókat. A jelenkor ilyen – tudományos – vizsgálataát azonban számos nehezék akadályozza. A kortárs kutatók bizonyos forrásokhoz még nem juthatnak hozzá, viszont hiányos tényismerettel nem lehet biztos ítéletet mondani. Megírhatták volna-e hitelesen pl. hazánk 1945 utáni történetét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság dokumentumai nélkül? Bizonyára csak hiányosan. Így

volt ez korábban is, ezért a történelem más szakaszaival is előfordult, hogy azokat a történészek – új ismeretekhez jutva – átértékelték. Az új tények ugyanis nem arra ösztönöznek, hogy ne foglalkozzunk velük, hanem éppen ellenkezőleg: feltárásukkal módosítsuk a korábbi elképzelések érvényességét.

Igaz-e, hogy a kortárs a hozzáférhető tényeket sem tudja elfogulatlanul megszólaltatni? Ebben is többet kell látni, mint a ma krónikásának az emberi gyengéit. Számára ugyanis csak az élmény és a döntés dokumentumai állnak rendelkezésére, az események végkifejlete még nem. Márpedig valamely történelmi tény súlyát, jelentőségét éppen a hatása minősíti. Erre hivatkozva hangoztatják egyesek, hogy a közelmúlt önmagában nem érthető meg, az nem is történelem, hanem politika, amelynek részigazságai kikezdhetik a történelem objektivitását. Szerintük is csak a második világháborúig kellene oktatni a történelmet, mert az ezt követő 50 év még befejezetlen, és egyébként is csak percnyi idő ahhoz képest, ami az emberiség fölött eltelt. Helyeseljük akkor az említett angol kolléga gyakorlatát, aki készségekkel helyettesítené a múlt tényeken nyugvó történelmét?

Én úgy érzem, hogy a közelmúlt helyes megítéléséhez valóban kell időbeli távolság, de tanításához mégsem kezdhetünk túl hosszú idő után. Ennek pedig nem is a múlt iránti kíváncsiság a fő mozgatója, hanem további, nagyon is valós, megalapozott érvek sorakoztathatók fel mellette. A második világháborút követő évek nemzedékének tevékenysége olyan történelem, amely ezer szállal kapcsolódik a jelenhez: minden új eleme a múltban gyökerezik, a múlt egyes folyamatai viszont a jelenben is élnek. A változások érzékeléséhez, a ma közügyeiben való eligazodáshoz nélkülözhetetlen a történelmi háttér. Nélküle megértenénk-e pl., hogy kit és miért kell kárpótlásban részesíteni? Tudni kell tehát: hogyan jött létre a jelen, honnan jöttünk, mitől szabadultunk meg, amíg a mához jutottunk, és kinek van ebben érdeme. Ha nem így tennénk, a jelen értékelését csak propagandának vennék. Ezenkívül törekvéseink megfogalmazásához, a világos, félelem nélküli jövőképhez és jövőépítéshez is kellenek a közelmúlt tapasztalatai.

A közelmúlt történelmünknek az a darabja, amely a tanulók számára is legalább részben – közvetlenül érzékelhető volt. Így az a tapasztalat és az érzelmi kapcsolat révén közelebb áll hozzájuk, ami nemcsak érdekeltté teszi őket a megismerésében, hanem – éppen a saját érzékelés és a hozzátartozók emlékeinek a felhasználásával – a feldolgozásában is átléphetjük a hagyományos történelemtanítás kereteit. Ez az érzelemgazdag ismeretanyag a legkülönbözőbb képzési, nevelési lehetőségeket kínálja. A készségeket ugyanis nem önmagukban lehet fejleszteni, hanem az ismeretek feldolgozásával. Az ismereteket nem lehet készségekkel helyettesíteni.

Ady szerint „Életünk: felfalt életek soka”. Ismerni illik sőt kell tehát akiknek a vállán állunk, közvetlen elődeink életteljesítményét, erőfeszítéseit, anyagi, szellemi, erkölcsi értékörző és értékteremtő tevékenységét. Meg akarjuk érteni őket, illetve vitatkozni velük arról, amit tettek vagy amit elmulasztottak. Múltjukat nem tekinthetjük csak a történelem csapásának, egységes rossznak, megtagadásra, eltörlésre ítélendőnek. Nem bűnös ősök örökségére építkezünk, amikor a változásra, az újra, a jövőre készülünk, készütnék fel. Ehhez végleges tananyagot természetesen most sem lehet ígérni, de taníthatóbbat, időtállóbbat igen, mint az egyértelműbb sikereket, lelkesítő élményeket felmutató időszakok históriájával. Elhagyása hátrányosan befolyásolná a diákok felkészültségét, történelemtudatát, képzettségét, szegényítené műveltségüket. Lezárt ismeretet ugyan – mint előbb is hangsúlyoztuk – a hiteles dokumentumokra és a kiterjedt alap kutatásokra

támaszkodó tananyag sem adhat, mert az egyszer megtörténtek megismerése soha nem fejeződik be. A vázolt tartalommal és célokkal azonban a tanulók körében nő a közelmúlt vonzereje, nem tartják azt „cipelt tegnapiak”. A társadalom sem fordul el a történelemtanítástól, mert fel- és elismeri annak értelmét, és *Garai Gábor* sokszor idézett sorainak szellemében kíván abból „épitkezni”:

„Múltad csak úgy lesz hagyaték s tanulság,
ha ki tudsz belőle lépni.”

JEGYZET

- (1) *Szebenyi Péter*: Történelemtanítás Angliában. Bp., 1989. 24-34. p.
- (2) *II. János Pál* pápa: A tudomány alázata kívánatos – Magyar Felsőoktatás 1991/4. 1. p.
- (3) *Bakonyi Péter*: Fekete oltár (120000 szó) Bp., 1989. 14. p.
- (4) *Brian James* cikkét, amely a *The Times* 1990. január 8-i számában jelent meg, ismerteteti *Fodor Mihályné* a *Határ-Szél* II. évfolyam 7. számában
- (5) *Druon Maurice*: Zeusz emlékiratai. Bp., 1967. 68-69. p.

SALLAI JÓZSEF

Magyarországi zsidók szovjet fogságban

Magyarország második világháborús embervesztesége megközelíti a 900 ezer főt. A Honvédelmi Minisztérium statisztikáiból arra következtethetünk, hogy a frontokon 140 ezren veszítették életüket. De a totális háború nem kímélte a polgári lakosságot sem. A Központi Statisztikai Hivatal 1945 júniusi felmérése alapján a civil veszteség megközelíti a 60 ezret. Tehát a földi és légi harcok következtében összesen 200 ezer magyar állampolgár halt meg, az 1941-es országterületet alapul véve. A második világháború minden korábbi háborút meghaladó pusztítása azonban nem a katonai veszteség rendkívül magas arányából adódik, hanem abból a tényből, hogy a harc ezúttal nemcsak hadseregek, még csak nem is országok, hanem a nemzeti szocialista ideológiának megfelelően „fajok”, illetve a sztálini terminológia szerint „bűnös nemzetek” ellen irányult. Így a veszteség nagyobb részét is a megsemmisítő kényszermunka és Gulag táborok áldozatai teszik ki.

1941 őszén került sor mintegy 15-20 ezer magyar állampolgársággal nem rendelkező zsidó Galíciába történő deportálására, és jelentős részük legyilkolására idegen hatalmak katonai, rendőri erői által. A frontokon és a megszállt keleti területeken 1944 őszéig mintegy 20 ezer főt tett ki a munkaszolgálatosok véres vesztesége (elesett, meghalt, eltűnt, beszünt, hadifogságba került).

A magyarországi zsidóság szisztematikus megsemmisítése 1944 nyarán vette kezdetét. A háború végéig közel 500 ezer zsidót szállítottak, hajtottak lengyelországi és németországi koncentrációs táborokba. Közülük megközelítőleg 360 ezren sosem tértek vissza. A nyilas-hungarista hatalomátvételt követően, illetve Budapest ostroma alatt mintegy 15 ezer zsidó veszette életét a fővárosban.

A magyarországi zsidóság tragédiája azonban nem ért véget a „felszabadulással”, hisz a fogságba esett munkaszolgálatosok még nem tértek vissza, sőt az 1945 tavaszán és nyarán Németországból hazatérő deportáltakat és a pesti gettó lakóit sem kímélő töme-